

Treba još spomenuti granice utjecaja gāndhārske umjetnosti, a time i širenja helenističkog utjecaja. U buddhističkim nalazištima u Centralnoj Aziji otkriveno je veliko bogatstvo buddhističke umjetnosti. Ona je provincijska grana kineske umjetnosti perioda Tang (7–9. st.), ali često se mogu razaznati utjecaji gāndhārske škole, pa i elemenata helenističke umjetnosti.

Život se tu odvijao u nizu oaza ili uz rijeke, a centri su mu bili na sjevernoj i južnoj trgovačkoj cesti uz rub pustinje Gobi. Ta je umjetnost cvala sve do prodora muslimana u 8. i 9. st. u slijedećim centrima: Khotan, Yarkand, Miran, Kašgar, Kuča, Turfan itd. Sir Aurel Stein je kod Mirana otkrio stupu s nizom skulptura od štuka i zidne slikarije. Na jednoj stoji potpis nekog Tita (*Titus*), a sam stil izrade podsjeća na nadgrobne portrete rimskog Egipta. Postojanje elemenata indo-helenističkog stila do tako kasnog datuma tumači se upotrebom kalupa za izradu umjetničkih predmeta. Kako je indo-helenistička umjetnost bila buddhistička umjetnost, ona je dalja širenjem buddhizma u nekim svojim elementima nastavila živjeti u kasnijoj kineskoj i japanskoj skulpturi.

Ono što nije uspjelo Aleksandru — osvojiti Aziju — uspjelo je onome što najviše osvaja čovjeka — umjetnosti!

68

Klara Gönc Moaçanin

LITERATURA

- Baktay, E.: *India művészete*, Vol. 1, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1981.
- Brown, P.: *Indian Architecture*, D. B. Taraporevala Sons and Co., Bombay, 1959.
- Coomaraswamy, A. K.: *History of Indian and Indonesian Art*, Dover Publications, Inc., New York, 1965.
- Coomaraswamy, A. K.: *The Origin of the Buddha Image*, Munshiram Manoharlal, New Delhi, 1972.
- Goetz, H.: *India — Five Thousand Years of Indian Art*, Holle and Co. Verlag, Baden-Baden, 1960.
- Havell, E. B.: *The Art Heritage of India*, D. B. Taraporevala Sons and Co., Bombay, 1964.
- Horváth, V.: *Görög istenek Indiában*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
- Kramrisch, S.: *The Art of India*, The Phaidon Press, London, 1965.
- Munterberg, H.: *Indijska umjetnost*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1971.
- Rowland, B.: *The Art and Architecture of India; Buddhist, Hindu, Jain*, Penguin Books, Harmondsworth, 1967.
- Saraswati, S. K.: *A Survey of Indian Sculpture*, Firma K. L. Mukhopadhyay, Calcutta, 1957.
- Sivaramamurti, C.: *Indian Sculpture*, Allied Publishers, New Delhi, 1961.
- Smith, V. A.: *A History of Fine Art in India and Ceylon*, D. B. Taraporevala Sons and Co., Bombay, bez god.

FABULARNI OBLICI U ANTIČKOJ EPISTOLOGRAFIJI

1.

Otkako je prije gotovo triju stoljeća Richard Bentley autoritativno pokazao da „Falarisova pisma“ ne mogu pripadati legendarnom sicilskom tiraninu, golem je dio antičke epistolografske baštine podvrgnut nemilosrdnom ispitivanju autentičnosti. U tom su ispitivanju brojne epistolarne zbirke, koje su još u 17. stoljeću zbog svoje pretpostavljene samoispovjedne neposrednosti bile omiljelo štivo diljem Evrope, razobličene kao neizvorne: pokazalo se da se zbog različitih povijesnih, lingvističkih, pa i psiholoških razloga epistolarni subjekti koji se u njima javljaju ne mogu poistovjetiti s autorima pisama. Od Bentleyeve analize, koja je po mnogočemu presudno utjecala na metodološku rigoroznost novovjekovne klasične filologije, cio je posao shvaćen kao trijumfalni obračun obrazovanih filologa s anonimnim antičkim falsifikatorima. Kako se, povrh svega, „neizvorna“ pisma nisu mogla iskupiti ni nekim posebnim estetičkim vrijednostima, cio taj odvjetak antičke epistolografske tradicije našao se na samom rubu interesa antičke književne historiografije. Ipak, upravo ta pisma, od kojih su neka doista krivotvorena, a neka zacijelo samo „izmišljena“, bez ikakve namjere da „varaju“, otkrivaju jednu struju antičke narativne tradicije koja nedvojbeno zaslužuje da bude pomnije proučena — ako ni zbog čega drugoga, a ono zbog uloge koju je imala u buđenju interesa za epistolarno pripovijedanje u novovjekovnoj Evropi. U većem broju fingiranih (ili fikcionalnih) antičkih epistolarnih zbirki nailazimo na tragove manje ili više osviještenih pokušaja da se u okviru epistolarne forme ispriča neka suvisla priča. Motivi takvih pokušaja dijelom su neispitani a dijelom sporno tumačeni, njihov doseg rijetko je kada obrazloženo vrednovan, a njihov historijat samo je približno utvrđen. Bez obzira na slabu individualnu proučenost pojedinih zbirki i niz teško rješivih specijalističkih pitanja koja s razlogom tjeraju na oprez, čini se ipak da je teško očekivati valjane odgovore na neke važne pojedinačne probleme dok se ne razmotri cjelina takve epistolografske prakse. Zainteresiranom istraživaču nameće se stoga jedno, ključno pitanje, koje samo naoko djeluje preuzetno: kako su u antičkoj epistolografiji nastali, kako su se razvijali i kako su nestali fabularni oblici?

69

2.

Podemo li od postavke o trima minimalnim preduvjetima za fabularnost nekoga teksta (omeđenost narativnoga sadržaja prema onomu što prethodi naraciji i onomu što iza nje slijedi; kronološka razlučivost opisanih zbivanja; mogućnost njihova logičkog povezivanja), vjerojatno ćemo u golemoj Hercherovoj zbirci grčkih pismo-pisaca (*Epistolographi Graeci*, Paris 1873) kao prvo potencijalno zanimljivo područje istraživanja izlučiti upravo najmnogobrojniju grupu tekstova — one epistolarne zbirke u kojima deklarativna identičnost epistolarnog subjekta s povijesnom osobom autora pisma sugerira obilje biografskih informacija. Podemo li korak dalje i pokušamo li u spomenutim zbirkama pronaći ne samo biografske rudimente, nego

i suvislu biografsku priču, vidjet ćemo da autentične zbirke, poput Julijanove ili Sinezijeve, uza svu vremensku organizaciju kazivanja, ne tvore koherentnu priču. Kaotična građa zbiljskoga života previše je vjerno registrirana da bi se među njezinim mnogobrojnim dijelovima mogla uspostaviti uvjerljiva logička veza, a početna i krajnja pozicija pripovijedanja — gledamo li na slijed pisama kao na potencijalnu priču — fiksirane su proizvoljno. Još se uvjerljivije nefabularnost izvornih epistolar-
nih zbirki očituje na uglednim primjerima iz rimske književnosti. Ciceronova pisma, ni onako kako su tradicionalno uređena prema četverovrsnim adresatima, ni poređana prema rekonstruiranu redosljedu nastajanja (kako ih, na primjer, od novijih izdavača svrstava L. A. Constans)¹ ne pokazuju uglavnom ni elementarne odlike priče. Slično je i s Plinijevim pismima, koja i nakon naknadne intervencije autorove pokazuje preveliku raznorodnost ispričanih sadržaja, ili Senekinim, u kojima se kazivanje odvija bez imalo interesa za vremensku dimenziju opisivane stvarnosti. Koliko je god, dakle, u teorijskoj konstrukciji zamislivo da se u izvornoj epistolarnoj zbirci ispriča suvisla priča (morala bi biti riječ o autobiografskom zapisu koji razložno započinje i završava dvama prekretnim događajima i nije opterećen prevelikim brojem „slijepih“ motiva), činjenica je da antička književna praksa takav oblik ne poznaje i da mu se, štaviše, ni izdaleka nije približila.

Ostaju tako pisma iz fingiranih ili fikcionalnih zbirki. Povedemo li se za načelnim metodičkim oprezom, ostavljajući po strani one zbirke za koje je sporno — bilo u cjelini bilo u nekom dijelu — da li pripadaju ovim dvjema kategorijama (npr. Platonova, Izokratova, Aristotelova, Demostenova pisma), preostaje nam nešto više od desetak zbirki. Tradicionalni kriterij za preliminarno razvrstavanje tih tekstova jest onaj koji uzima u obzir društvenu ulogu navodnih „autora“ pisama. Tako gotovo polovina tekstova otpada na pisma filozofa („Anaharzisova“, „Diogenova“, „Heraklitova“, „Kratetova“, „Pitagorina“, „Sokratova pisma“), dok drugu polovicu čine pisma koja pripadaju ljudima raznorodna društvena statusa: tiraninu („Falarisova pisma“), ubojici tiranina („Hionova pisma“), grčkom i barbarskom državniku („Temistoklova“ i „Filipova pisma“), liječniku („Hipokratova pisma“), pjesniku („Euripidova pisma“), govorniku („Pisma govornika Eshina“).

Da se specifičnosti prve podgrupe ne svode samo na izbor naslovnoga junaka, potvrđuju u prvom redu različite nezavisne interpretacije ideološke građe pojedinih zbirki. Gotovo u svakoj od njih vidljiv je doktrinarni utjecaj poneke filozofske škole, najčešće kiničke. Pisma vrlo često razrađuju tradicionalnu topiku kiničkih dijatriba: mudračevu samodostatnost, njegovo junačko siromaštvo i nezasluženo progonstvo.² U tekstu ilustracija takvih idejnih postavaka zahtijeva uobličavanje situacija koje uvjerljivo pokazuju mudračevu snalažljivost. Na taj se način oko

¹ U kolekciji *Budé*, Paris 1934.

² Usp. T. A. Miller, *Pseudoistoričeska epistolografija*, u zborniku *Antičnaja epistolografija. Očerki*, ur. M. E. Grabar'-Passek, Moskva 1967, str. 192-225, naročito str. 196-198.

uporišnih ideoloških točaka formiraju i motivske grupe (npr. mudračeva samodostatnost očituje se u prezirnom odnošenju prema ovozemaljskim moćnicima, u njegovu odbijanju raskošne odjeće, u skromnu izboru jela, ljubavi prema naporu itd.). Iz te perspektive razumljiv je i izbor pretežnoga broja glavnih likova: oni su ili deklarirani kinici (Diogen, Kratet), ili pripadaju među one filozofe koji su zbog svoje nekonvencionalnog načina života i naučavanja izrazito pozitivno vrednovani u kiničkoj tradiciji (Anaharzis, Sokrat, dijelom i Heraklit). Osim doktrinarnosti koherentnosti i istovrsnosti motiva, te zbirke pokazuju sličnost i u korištenju nekih narativnih postupaka. Ponajprije, već i sama *kazivačka pozicija* epistolarnoga subjekta koji u prvom licu obrazlaže neko učenje lako je prisposobiva poziciji pripovjedača u kiničkoj dijatribi, koja je, kako je poznato, tradicionalni filozofski dijalog svela na monološku ekspoziciju teme. Dobro posvjedočena kinička sklonost prema kratkim formama utjecala je zacijelo i na često korištenje *hrija* — mudrih, kratkih, ponekad i paradoksalnih izreka koje bi emblematično morale reprezentirati neko kompleksnije učenje. Za razliku od prevladavajuće antičke prakse u sličnim slučajevima, takve su se izreke u načelu morale doslovno citirati.³ Utjecajem iste literarne orijentacije dade se objasniti i relativna čestota *apoftegmi* u zbirkama „filozofskih“ pisama. Kratak i trijumfalan junakov odgovor na neku verbalnu provokaciju obično je popraćen naznakama vremenskih i prostornih okolnosti u kojima se takav minijaturni razgovor odvija (usp. npr. „Kratetova pisma“ 34,4), pa se tako epistolarni subjekt može prometnuti i u *pripovjedača prizora*. Napokon, različite se apoftegme mogu ulančiti pa se tako ponovno uspostavlja odulji *dijalog*, koji je inače, kako je već rečeno, kinička dijatriba u svojem nastanku svela na monolog (usp. npr. 33. „Diogenovo pismo“).

Ipak, ni fikcionalnost (odnosno fingiranost) tih pisama, koja je mogla utjecati na logičniju pripovjedačku selekciju biografske građe, ni zajednička ideološka pozadina, ni istovrsnost motiva, ni sličnost narativnih postupaka nije bila dovoljna da se bilo u kojoj od spomenutih zbirki oblikuje iole čvršća priča.

U epistolarnim zbirkama druge podgrupe, koju inače s prethodnom povezuju mnoga spomenuta formalna obilježja, tendencija prema fabularnosti očituje se daleko snažnije. Pripovijedanje je uglavnom motivirano nekim događajem koji se doima dovoljno prekretnim da bi ono što mu prethodi moglo u priči biti zanemareno (odlazak na školovanje u tuđinu — „Hionova pisma“; odlazak u progonstvo — „Pisma govornika Eshina“, „Temistoklova pisma“; poziv perzijskoga kralja — „Hipokratova pisma“). Bezvremenskih sentencioznih konstatacija daleko je manje, a prostorne i vremenske naznake uglavnom su dovoljno česte i konzistentne da se na njihovu temelju može steći pouzdana predodžba o prikazanoj stvarnosti. Dakako, opisivana zbivanja nisu u svakoj zbirci jednako obrazložena pa je ponekad — naročito to vrijedi za „Hipokratova pisma“ — dio narativnih sadržaja nemoguće integrirati u suvislu priču. Riječ je, ipak, o bitno novoj pojavi u odnosu prema prethodnoj

³ Usp. H. Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, München 1960, sv. 1, str. 536-540; uz pomoć hrija i apoftegmi ispričan je u Diogena Laertija gotovo cijeli životopis Diogenov (cf. Diog. Laert. 6, 20-81).

grupi tekstova. Dok u prvom slučaju nije postojala mogućnost da se uspostavi iole koherentan narativni okvir, ovdje kazivanje pati od „suviška“ građe, koja bi se inače radikalnom selekcijom dala oblikovati u prihvatljivu priču. Napokon, izbor završne pozicije pripovijedanja — barem u nekim slučajevima — svjedoči o sviesnoj težnji da se fabularnost kazivanja respektira i tako što će se priča omeđiti prema budućnosti. Narочito to vrijedi za „Hionova pisma“ i „Pisma govornika Eshina“, u kojima se pripovijedanje završava onako kako je iz perspektive njihove fiktivne autobiografičnosti najprihvatljivije: nagovještajem junakove skore smrti.

3.

Dakako, ovakvo oštro lučenje dviju preliminarno uspostavljenih podgrupa tekstova može se pravdati samo specifičnošću interesa koji nas u ovom slučaju vode. Niti je prva grupa apsolutno nepodložna fabularnosti (usp. npr. pokušaj koherentne autobiografske naracije u „Sokratovim pismima“, 1–7), niti se u drugoj uvijek zatječu tragovi priče (usp. npr. „Falarisova pisma“). Ipak, značajna kvantitativna prevlast „čistih“ slučajeva na objema stranama nužno navodi na generalizaciju: izbor naslovnoga junaka u fikcionalnim epistolarnim zbirka o čigledno nije nevažan za kazivačku koncepciju pisama.

Takvu vezu najlakše je objasniti istovrsnošću interesa u obama slučajevima. I u „filozofskih“ i u „nefilozofskih“ epistolarnih subjekata zainteresiranom se čitaocu u prvom redu nude biografski podaci. U onih epistolarnih subjekata koji su zanimljivi prvenstveno po svojoj ulozi u duhovnoj povijesti, takav će se biografski interes gotovo u cijelosti iscrpljivati u opisu sadržaja njihove svijesti, to će reći — u onoj mjeri u kojoj ta svijest pokazuje doktrinarne ambicije — u doksografskom prikazu temeljnih junakovih postavaka. S druge strane, u djelatnih epistolarnih subjekata, kakvi su *par excellence* državnik Temistoklo ili plemeniti zavjerenik Hion, biografska znatiželja za njihovu opažljivu aktivnost u zbilji lako poprma obilježja historioografskog opisa, koji, ako izbjegne zamke kronikalnosti, može rezultirati i zaokruženom pričom. Narav predmeta kazivanja utječe tako na to da se jedinstveni biografski interes u epistolarnim zbirka dvojako realizira, pa se u tradiciji takvih tekstova javljaju dva relativno autonomna ogranka.

Moglo bi se, međutim, prigovoriti da je teza o naknadnom grananju jedinstvene tradicije dvojbena konstrukcija *ex post* i da se stvari mogu sagledati upravo obrnuto: dvije nezavisne tradicije, historiografska i doksografska, poslužile su se samo zajedničkom epistolarnom formom. Zašto, uostalom, pretpostavljenom biografskom interesu čitalačke publike ne udovoljava književni oblik koji bi takav interes prvenstveno morao respektirati — naime biografija?

4.

Očigledno je da u raspravu valja uključiti dvoje: kronološke argumente, ma kako oskudni bili, a potom i one podatke o povijesnim mijenama antičke biografije koji bi mogli pripomoći da se shvati distribucija interesa među tekstovima koji naoko ispunjavaju iste funkcije.

Od očuvanih fikcionalnih ili fingiranih zbirki, najstarija je zacijelo „Anaharziso-va“, koja je nastala možda već u 4. st. pr. n. e. Vjerojatno je da su „Hipokratova pisma“ nastala u drugoj polovici 1. st. pr. n. e., „Diogenova“ i „Kratetova“ krajem Augustove vladavine, „Euripidova“ i „Eshinova“ pod Augustom ili Tiberijem, a „Hionova pisma“ u 1. st. n. e.⁴ U svemu tom vremenu, od polovine 3. st. pr. n. e. naovamo, dominantan je oblik antičke biografije bio onaj koji je ustanovio Antigon iz Karista. Reagirajući na faktografsku proizvoljnost, kakvu je u peripatetičku biografsku tradiciju uveo Aristoksen, a nastavili je, u većoj ili manjoj mjeri, Duris, Feneja, Neant, Idomenej, Hameleont, Hermip iz Smirne, Satir, aleksandrijski je učenjak u svojim prikazima suvremenika reafirmirao dokumentarnu, nefikcionalnu prirodu koju je biografija imala u svojim začecima, u Aristotela i Teofrasta.⁵ Stroži, „znanstveni“ karakter biografije potpomogle su i praktične potrebe izdavanja i komentiranja tekstova: uvodni dio komentara redovno je sadržavao kratke, provjerene podatke o autorovu rođenju, smrti, njegovim djelima, načinu života. Dokumentarnu orijentaciju te škole, koje su u Grka istaknutiji predstavnici bili Heraklid Lemb i — u vremenu bližem našem interesu — Posidonijev učenik Jazon, u rimskoj književnosti izvrsno ilustriraju Svetonijevi „Životopisi dvanaest careva“. Podršku je ta biografska škola imala i u onom ogranku historiografije u kojem se poslije čudesna Aleksandrova uspona ponovno, i metodički vrlo ozbiljno, stalo postavljati pitanje o odnosu pojedinca i povijesti (usp. npr. Polibijev „Život Filopemenov“ ili Panetija). Prvi utjecajni primjer olabavljele „discipline“ u tako konstituiranoj književnoj vrsti zatječemo tek u Plutarhovim biografijama, puna tri i pol stoljeća nakon Antigona iz Karista. Dakako, nepotrebno je naglašavati da nijedan od Plutarhovitih životopisa u fikcionaliziranju građe ne doseže drastične primjere peripatetičke biografije Aristoksenova tipa.

U epistolarnim zbirka koje su predmetom našega interesa pažnja se nerijetko okreće upravo onim detaljima koje je suvremena, znanstveno orijentirana biografija morala izostaviti. Temistoklo i Eshin pokazuju se u trenutku kad odlaze u progonstvo i počinju živjeti daleko od očiju pouzdanih svjedoka; u „Sokratovim pismima“ nadoknađuje se potpuni manjak vjerodostojnih filozofovih zapisa o vlastitu učenju; u „Hionovim pismima“ jedan se važan povijesni događaj sagledava isključivo iz pojeđinčeve perspektive, onako kako se u ozbiljnoj historiografiji nikada ne bi moglo učiniti; u „Diogenovim“ i „Kratetovim pismima“ upadljivo se inzistira na anegdota, koje *per definitionem* ne bi smjele biti poznate iz drugih izvora. Takav interes

⁴ Usp. J. Sykutris, *Epistolographie*, RE Suppl. V, Stuttgart 1931, coll. 210-211; I. Düring, *Chion of Heraclea. A novel in letters*, New York 1979 (=Göteborg 1951), str. 19.

⁵ Po detaljnosti pregleda i uvidu u cjelinu generičke tradicije u tom je području još i sada nadmašena Leova *Die griechisch-römische Biographie nach ihrer literarischen Form*, Leipzig 1901. Dakako, ukoliko zbog oskudnosti sačuvana materijala ne želimo zapasti u potpuni agnosticizam, nužno je da u zaključivanju o različitim strujama biografske tradicije nešto više vjerujemo posrednim, antičkim procjenama. Za neutemeljenost Leove teze o kontinuitetu peripatetičke biografije i nakon Antigona usp. izvrstan sintetički članak Franka Williama Walbanka o grčkoj biografiji u *OCD*, Oxford 21970, str. 167.

za ono što se zbivalo „u pozadini“ ili ono što se „dogodilo poslije“ – dobro posvjedočen i izvan granica antičke književnosti – komplementaran je onom biografskom interesu koji je zadovoljavala biografija kakvu je koncipirao Antigon iz Karista. Tako nas oboje, i kronološka koincidencija i ono što znamo o razvoju antičke biografije, navode da zaključimo kako su fikcionalne epistolarnе zbirke, fabularne i nefabularne, u inventaru književnih vrsta popunile prazno mjesto koje je nastalo potiskivanjem peripatetičke biografije. Kad ne bi bilo tako, bilo bi teško razumjeti zašto su se fikcionalne epistolarnе zbirke vrlo kasno – u punoj mjeri tek u Aristeneta – oslobodile biografskih ambicija. Napokon, takav se zaključak *ex negativo* može provjeriti na primjeru rimske književnosti. I u njoj se mogu zateći svi bitni elementi književnopovijesne situacije kako je ovdje opisana, samo što se u rimskoj književnosti slobodniji peripatetički tip biografije nikada nije uspio probiti. Stoga nije ni postojala potreba da se kompenzira dio izgubljena biografskoga interesa: u onom obliku kakav poznajemo u grčkoj književnosti, takav interes u rimskoj književnosti nikada ni nije bio uspostavljen.⁶

Po svemu sudeći, „filozofski“ se ogranak epistolarnih biografija prvi konstituirao. Iako se zaključivanje na temelju jedne sigurne rane datacije i nekih podataka iz pretpovijesti književnog oblika (usp. npr. interpolacije u Platonovim i Izokratovim pismima) može činiti presmjelim, nije nevjerojatno da su neposredan povod za produkciju takvih zbirki mogle pružiti praktične potrebe različitih filozofskih škola, u kojima je trebalo naknadno „dokumentirati“ autentičnost, prvobitni oblik ili pravo prvenstva nekoga učenja.⁷ Povrh toga, razložno je pretpostaviti da se potiskivanje peripatetičke biografije (koja je, i po prvobitnu području svojega interesa, i po tomu što se razvijala u ideološkom okrilju jedne utjecajne filozofske škole, u svijesti književne publike stajala u bliskoj vezi s filozofskom tradicijom) najviše osjetilo upravo u neočekivanu šturu, pa zato i „manjkavu“ opisu života istaknutih filozofa. Ne treba, napokon, smetnuti s uma ni formalna obilježja naracije u neautentičnim epistolarnim zbirkama, koja su, kako je pokazano, nedvosmislno ukazivala na svoju filozofsku provenijenciju.

5.

Ako je takva rekonstrukcija redoslijeda pojavljivanja točna, logično se nameće pitanje: kako su se uz takve *fingirane nefabularne* zbirke pisma pojavile *fikcionalne fabularne* zbirke?

Presudan tematski pomak prema izboru djelatnog epistolarnog subjekta mogao je biti izazvan izvana, pukom činjenicom da su u peripatetičkoj biografskoj tradiciji

⁶ Upadljiv nedostatak „pseudonimnih“ pisama u rimskoj književnosti registrira i Sykutris, *o. c.*, col. 210, dodajući da ne nalazi za nj nikakva objašnjenja.

⁷ Tu je tezu uvjerljivo obrazložio još F. Susemihl (usp. *Geschichte der griechischen Literatur in der Alexandrinerzeit*, Leipzig 1892, sv. 2, str. 579), a uz neke modifikacije prihvatio ju je i Sykutris (*o. c.*, col. 211).

bili opisivani životi i takvih ličnosti koje su se prvenstveno odlikovale djelotvornim nastupanjem u stvarnosti. Ne bi, međutim, trebalo potcijeniti ni formalne unutrašnje poticaje koje u načelu sadrži svaka zbirka pisama. *Poredak pisama* implicitno se može shvatiti kao znak *vremenske sukcesivnosti njihovih sadržaja*, pa se na taj način uspostavlja minimalna kronološka organizacija potencijalne priče; uzastopno javljanje istoga epistolarnog subjekta istim adresatima može *pukog kazivača epistolarnе poruke* preobraziti u *pripovjedača priče*.

Ako za fingirane epistolarnе zbirke možemo razložno nagađati da su se učestalije počele javljati u 3. st. pr. n. e., nastanak fikcionalnih daleko je teže književnopovijesno fiksirati. Ostavimo ih po strani izolirane i teško provjerljive slučajeve, raspoloživi nam podaci govore da se najveći dio takvih očuvanih zbirki može datirati u rasponu od 50. pr. n. e. do 100. n. e. Ovakva vremenska koncentriranost tekstova sličnih unutrašnjih obilježja daje nam pravo pretpostaviti da se upravo u tom razdoblju fikcionalna epistolarna biografija pokušala konstituirati kao književna vrsta. Nije, dakako, isključeno – a za zaključke do kojih nam je stalo nije ni osobito važno – da će neka buduća preciznija datacija spomenutih tekstova korijene takvih pokušaja pomaći nešto unatrag.

Zašto se fikcionalne epistolarnе biografije javljaju – ili presudno afirmiraju – tek sada?

Odgovor treba tražiti promatrajući cjelinu književnoga stvaralaštva u tom vremenu. U nizu velikih mijena koje se manifestiraju u antičkom književnopovijesnom procesu na izmaku stare ere, posebnu pažnju izaziva radikalna novina koju je u tradicionalnu govorničku praksu unijela pojava deklamacije. Preuzimajući ulogu optuženika ili tužitelja u fingiranoj parničnoj situaciji, potencijalni govornici često su u svojem istupu morali vjerodostojno prikazati karakter osobe čijim su se imenom načas poslužili. *Ἡθοποιία*, kako je tradicionalni naziv takva retoričkog postupka,⁸ uključivala je na taj način jednu važnu sadržajnu i jednu važnu formalnu komponentu koje su bile vrlo lako uskladive s temeljnim kompozicijskim načelima epistolarnе biografije. Valjalo je, s jedne strane, uvjerljivo karakterizirati zadani lik; s druge strane, ta se karakterizacija morala temeljiti na riječima toga istog lika – dakle, na kazivanju u prvom licu. Ne treba inzistirati na dalekosežnim zaključcima, ali u najmanju je ruku simptomatično da je jedini rimski književnik koji se ogledao u epistolarnoj biografskoj naraciji, Ovidije, prema svjedočanstvu Seneke Starijega istupao samo u „etičkim“ deklamacijama – drugim riječima, samo u deklamacijama u kojima je kazivač u prvom licu otkrivao vlastite karakterne osobine.⁹

⁸ Ostali, manje korišteni nazivi: *sermocinatio*, *moralis confictio*, *figuratio et expressio*, *allocutio*, *μίμησις*, *imitatio morum alienorum*, *sermōnes hominum assimulati*, *δῶλογοι*, *διαλογισμός*. Usp. R. Turasiewicz, *Od ethosu do ethopoi. Studia z antycznej terminologii krytyczno-literackiej u Dionizjusza z Halikarnasu*, Kraków 1975, str. 5-7.

⁹ Usp. Sen. Contr. 2, 2, 12.

Suvremena retorička praksa mogla je tako dvojako pripomoći produkciji epistolarnih biografija. Vjerojatno je da je pri tomu formalni aspekt „etičkih“ deklamacija, kazivačeva pozicija u njima, bio od presudnije važnosti. Iz perspektive novovjekovne narativne tradicije isticanje pripovjedača u prvom licu može se činiti banalnim, ali u antičkim epskim oblicima, pogotovu grčkim, takav je pripovjedač bio rijetkost. Kad se i pojavio u književnom tekstu, imao je sve ovlasti sveznalog autorskog pripovjedača čija svijest ne poznaje vremenskih ili prostornih granica.¹⁰ Nasuprot tomu, i epistolarni subjekt i kazivač „etičke“ deklamacije ne mogu pokazivati više od ograničena uvida u svijet o kojemu pričaju. U oba slučaja, vjerodostojnost kazivanja ovisi o njihovoj manjkavoj informiranosti. U cjelini antičke književnosti nemoguće je pronaći neki drugi književni oblik kojemu bi konstitutivno obilježje bila ograničena kazivačeva svijest.

Ne treba ipak zaboraviti da je deklamacijska praksa barem unekoliko mogla utjecati i na tematski izbor epistolarnih biografija. Iz perspektive neposredne vježbovne svrhovitosti, *ῆθοποιία* je kao karakterizacijski postupak bila to djelotvornija što se lakše mogla odmjeriti – bilo niječno bilo potvrdno – o neku tradicionalnu karakterološku predodžbu. U tom su pogledu ugledne povijesne ličnosti predstavljale idealan izbor. O njima se, u neku ruku, sve bitno znalo unaprijed, a opet se na zanimljiv način moglo nagađati o njihovim reakcijama u situacijama koje su ostale izvan domašaja strogih historiografskih ili biografskih analiza. Tako se nezasluzenost Temistoklova ili Eshinova progonstva i moralna čistota njihovih političkih ambicija u „njihovim“ pismima pokazuje s neuobičajena stajališta: staro se načelno uvjerenje osnažuje novim argumentima, pa se glavnina autorova zadatka sastoji u tome da uvriježenu istinu formulira neočekivano privlačno. Slična obilježja pokazuju i relevantni deklamacijski tekstovi. Stoga nije nelogično pretpostaviti da je prosječno čitačevo (odnosno slušačevo) očekivanje u obama oblicima književne komunikacije bilo, *grosso modo*, podudarno: uz neke faktografske detalje, koji su i više nego dostajali za njegov spoznajni interes u takvoj prilici, recipijent takvih tekstova morao se u značajnoj mjeri zanimati za artificijelnost autorove formulacije. Otuda i izuzetno visoko mjesto koje su u učenju o deklamacijskoj kompoziciji zauzimali *colores*; otuda i visoka zastupljenost takvih stilskih sredstava u tekstovima epistolarnih zbirki.

Na kraju, treba podsjetiti da se u tematskom izboru i deklamacije i epistolarne biografije, pogotovu kad je riječ o grčkoj književnosti, barem dijelom očituje konzervativnost cjelokupne kulturne orijentacije razdoblja. Nema sumnje da je tematsku selekciju u kojoj se uvijek nalazilo mjesta za uglednike iz nekoga značajnog povijesnog razdoblja u dobroj mjeri olakšao, ako već ne i uvjetovao, snažan historicizam koji je dominirao u vremenu druge sofistike.

¹⁰ Usp. ponešto skokovito, no u osnovi točno zaključivanje Scholesa i Kellogga, *The Nature of Narrative*, Oxford 1966, str. 240 i d.

Kakva je bila sudbina epistolarne biografije poslije razdoblja iz kojega se očuvalo najviše zbirki – dakle, otprilike, poslije 100. n. e.?

Ako su osnovne crte predložene rekonstrukcije točne – to će reći da je epistolarna biografija nastala raspadom tradicionalne biografije na „znanstvenu“ i „neznanstvenu“, da su moguć povod njezina nastanka bile praktične potrebe filozofskih škola, da je u značajnom vremenu svojega razvoja bila u neposrednoj vezi s vrlo utjecajnim oblikom retoričke prakse –, onda je metodički najprihvatljivije da razloge za upadan nestanak tradicionalne epistolarne biografije u 2. st. n. e. potražimo upravo u onome što smo netom prije, u prethodnom razdoblju, identificirali kao najstimulativnije za produkciju epistolarnih biografija – u deklamacijama, u razvoju njihovih kompozicijskih i karakterizacijskih načela.

Osim što su se bavile konkretnim, povijesnim osobama i zbivanjima (*ὑποθέσεις*), deklamacije su nerijetko prikazivale i neke odnose i situacije koji su se shvaćali kao povijesno nepromjenljivi ili neutvrđivi (*θέσεις*; npr. žrtvovanje roditelja za djecu ili djece za roditelje, poštovanje prema unesrećenima; ubojstvo tiranina, pad u gusarsko ropstvo itd.). Nije teško zaključiti da su zanimljivi deklamacijski predlošci prije mogli uzmanjkati u prvoj kategoriji, pogotovu ako imamo na umu preduvjet koji su ti predlošci morali ispuniti da bi *ῆθοποιία* kao karakterizacijski postupak bila efikasna: povijesne osobe i zbivanja o kojima je bila riječ morale su slušaocu biti dobro poznati da bi vještinu deklamatorove prezentacije mogao kontrastivno procijeniti. Dobru pozadinu za takvu procjenu mogli su u drugoj kategoriji pružiti likovi fiksnih moralnih osobina (npr. plemeniti očevi, vjerni sinovi, opak gusari, zločinački saka-titelji nedužne djece itd.). *Θέσεις* su tako stale formirati *tipove*, koji su mogli biti isto tako zahvalan predmet karakterizacije kao i povijesno potvrđene individue, to prikladniji što su predstavljali još manji napor za obrazovne mogućnosti prosječnog recipijenta.¹¹

Na taj se način, vjerujem, pojava tzv. „mimičkih“ pisama u 2. st. n. e., kakva su Alkifronova „Pisma ribara, seljaka, parazita i hetera“ ili Elijanova „Seljačka pisma“, ponovno dade tumačiti tematskom vezom epistolografije i deklamacijske prakse.

¹¹ Dobru ilustraciju veze između retoričkih vježbi i epistolarne produkcije u ovom razdoblju pruža poglavlje *Περὶ προσωποποιίας* u Teonovu udžbeniku *Προλεγόμενα* (Spengel, *Rhetores Graeci*, Leipzig 1854, sv. 2, str. 115): *ὑπὸ δὲ τοῦτο τὸ γένος τῆς γυμνασίας (i. e. prosopopeju) πίπτει καὶ τὸ τῶν πανηγυρικῶν λόγων εἶδος, καὶ τὸ τῶν προτρεπτικῶν, καὶ τὸ τῶν ἐπιστολικῶν. Potom se nabrajaju koristi koje takva vježba može pružiti. Indikativno je pri tom da na prvo mjesto dolaze one koje unaprijed određuju karakter i tako bitno utječu na statičnost kazivanja: πρῶτον μὲν τῶν ἁπάντων ἐνδυμηθῆναι δεῖ τὸ τε τοῦ λέγοντος πρόσωπον ὅποιόν ἐστι καὶ τὸ πρὸς ὃν ὁ λόγος, τὴν τε παρούσαν ἡλικίαν, καὶ τὸν καιρὸν, καὶ τὸν τόπον, καὶ τὴν τύχην, καὶ τὴν ὑποκειμένην ἕλλην, περὶ ἧς οἱ μέλλοντες λόγοι βηθήσονται.*

Različiti epistolarni subjekti, individualizirani samo imenima, u nizu očekivanih situacija dokazuju svoju tipičnost. Nema nikakva valjana razloga zašto se u epistolarnoj formi ne bi mogla ispričati i *cjelovita biografska priča* koja bi se bavila nekim tipom (priča o Hionu, na primjer, mogla bi se ispričati kao priča o tipičnom ubojici tipičnoga tiranina). Nedvojbeno je, međutim, da je put koji su izabrai: Alkifron i Elijan, a i Filostrat u dijelu svojih „Ljubavnih pisama“, neusporedivo jednostavniji: tip je daleko lakše karakterizirati ako cio niz likova, razlučivih samo nominalno, uzastopno pokazuje istovrsna obilježja, nego ako se sveobuhvatni karakterološki zaključci moraju izvoditi samo na temelju jednoga primjera. Epistolarni subjekti opisuju samo svoje lako predvidive postupke, koji redovno nisu nikako vremenski fiksirani, čak ni u okviru neke relativne kronologije njihova fikcionalnog života (npr. dječastvo, mladost, zrelo doba, starost). Oni su kazivači bez prošlosti i bez budućnosti: opišu li adekvatno svoje *hic et nunc*, ispunili su jedini zadatak, jer svaka situacija u njihovu životu morala bi biti emblematična za cjelinu njihove egzistencije. Rečeno tradicionalnom pojmovnom opozicijom, *događaj*, ako o njemu uopće može biti riječi, tek je dodatna ilustracija *karaktera*, koji je jasno fiksiran unaprijed – i to u naslovu djela, u transparentnim imenima koja otkrivaju tipska obilježja lika, u početnim autobiografskim iskazima epistolarnih subjekata i, ne na posljednjem mjestu, u cjelini onih tradicionalnih književnih oblika u kojima su razrađeni postupci prikazivanja i identificiranja tipa (prije svih, u novoj komediji). Gubitak dinamičke komponente kazivanja, koju uspostavlja sekvencijalnost narativnih sadržaja, daje se povezati još s jednim oblikom retoričke vježbe koji se upravo u to vrijeme našao na vrhuncu popularnosti – s *ekfrazom*. Inzistiranje na detaljnoj deskripciji umjetnine, a potom i različitih drugih predmeta, i u nekim se etabliranim narativnim vrstama reflektiralo u učestalijem javljanju opisa, na štetu prizora i sažetaka; to više je takva inovacija morala utjecati na potencijalnu fabularnost tekstova koji nisu ni nastajali na nekim osviještenim kompozicijskim načelima.

Ukratko, čini se sigurnim da je tip epistolarnog kazivanja, kakav nalazimo u Alkifrona, Elijana i dijelom u Filostrata, u kojem se – povrh svega – u svakoj novoj epistolarnoj jedinici u principu javlja novi epistolarni subjekt, presudno utjecao na nestanak fabularnog oblika epistolarnog biografije: zapostavljena je mogućnost da se ispriča opsežnija priča o životu neke povijesne osobe; praksa je pokazala da nema interesa za takvu priču ni kad bi njezinim predmetom bio neki tip nadvremenskih obilježja; trajanje epistolarnih naracija ograničeno je na izolirane jedinice, u najboljem slučaju na dvočlani niz: pismo – odgovor na nj. Skromni ostatak biografskog interesa moglo je zadovoljiti i jednokratno kazivanje epistolarnog subjekta o karakterističnim problemima svoje izvanpovijesne egzistencije.

Posljednja zbirka pisama koja nas može interesirati u potrazi za fabularnim oblicima antičke epistolografije jest Aristenetova, nastala najvjerojatnije na kraju antike, u 5. st. n. e. I u njoj, između ostaloga, nalazimo kratke karakterizacijske prikaze tradicionalnih tipova; u skladu s erotskom tematikom zbirke, to su najčešće ruspuse hetere i lakomisleni zaljubljeni mladići. Iako neka vanjska obilježja podsjećaju na slične postupke u epistolarnim zbirkama 2. st. n. e. (usp. npr. povremeno signalizirane

ranje tipskih karakteristika epistolarnog subjekta isticanjem transparentnih imena u preskriptu), *ήθοποιία* kakva je na djelu u Aristeneta ipak se, u većini slučajeva, bitno razlikuje od one koja je prevladavala u epistolografa 2. st. n. e. Događaj se ne prikazuje kao *posljedica* karaktera, nego kao *sredstvo* njegova otkrivanja. Često, uostalom, o karakteru u tradicionalnom smislu ne možemo ni govoriti. Lik i ne postoji izvan događaja u kojem neposredno sudjeluje, a taj događaj rijetko je kad takav da bi se po njemu moglo zaključivati o cjelini egzistencije epistolarnog subjekta.

U Aristeneta ponovno zatječemo i potpuno individualizirane epistolarne subjekte. Postupak njihove individualizacije dijelom je opisan u recima koji su prethodili. Najzanimljiviji su oni slučajevi u kojima individualizirani epistolarni subjekti ne nose imena povijesno potvrđenih osoba. Nenajavljeni imenom koje bi moglo potaći čitaočeve asocijacije i stvoriti pozadinu za kontrastivnu karakterološku procjenu, takvi epistolarni subjekti pripovijedanjem različitih događaja (redovno tek jednoga, koji nema presudne važnosti za cjelinu njihova života) čitaočevu pažnju privlače drugamo: prema opisivanu zbivanju. U toj podgrupi tekstova u okviru Aristenetove zbirke biografski se interes u potpunosti gubi. Koliko god pretkazivo u kontekstu ostalih tekstova slične orijentacije, takvo zbivanje *prezentirano je kao novo*, u svakom slučaju novo i neobično za adresata kojemu se epistolarni subjekt obraća. Mimetičnost kazivanja omogućuje da se takvo zbivanje shvati *vjerojatnim i za izvan-književnu zbilju*. Napokon, *ton* kazivanja – prema važećoj postavci antičke epistolarnе teorije o pismu kao *dijalogu* odsutnih¹² – ton je *pismene* fiksacije *usmeno* oblikovane priče. Sve to, a i analiza motivskoga inventara Aristenetovih pisama, pokazuje nam da se u njegovoj zbirci zatječu neki bitni elementi novelističkoga diskurza.¹³ Manjak relevantne književnopovijesne građe ne dopušta da se ta pojava, značajna ne samo za antičku epistolografiju nego i za cjelinu antičke pripovjedne književnosti, preciznije odredi prema eventualnim sličnim pokušajima koji su joj neposredno prethodili. Književnopovijesna izoliranost Aristenetova, jezična, generička i vremenska, razlog je zbog kojega ne treba pomišljati ni o nekom njegovu ozbiljnijem udjelu u stvaranju interesa za novelističko pripovijedanje u evropskoj književnoj tradiciji. Njegove priče, kojima su epistolarni okviri ponekad upadljivo nepotrebni, ostaju tek novelete *ante litteram*.

¹² Usp. definiciju prvog epistolarnog teoretičara antike Artemona (Ἀρτέμων... φησὶν, ὅτε δεῖ ἐν τῷ αὐτῷ τρόπῳ διὰ λόγον τε γράφειν καὶ ἐπιστολάς· εἶναι γὰρ τὴν ἐπιστολὴν οἷον τὸ ἕτερον μέρος τοῦ διαλόγου), Demetrijevu korekciju (καὶ λέγει μὲν τι ἴσως, οὐ μὴν ἅπαν· δεῖ γὰρ ὑποκατεσκευασθαι μᾶλλον τοῦ διαλόγου τὴν ἐπιστολὴν· ὃ μὲν γὰρ μιμεῖται ἀποσχεδιάζοντα, ἢ δὲ γράφεται καὶ δῶρον πέμπεται τῷ τῶν Dem. de styl. cc. 223-224) i definiciju u Proklovu (?) traktatu Ἐπιστολῶν μαθητικῶν χαρακτηριστικῶν (Ἐπιστολὴ μὲν οὖν ἐστὶν ἑπιπέδιον τῶν ἐγγράμματος ἀπόντος πρὸς ἅπαντα γωμώμενη καὶ χρεώδης σκοπὸν ἐκπληροῦσα – Hercher, o. c. str. 6).

¹³ O usmenom kazivanju kao potki novele usp. osobito M. Janković, *Novela u američkoj književnosti*, Zadar 1977, str. 91 i d.

Preostaje još da odgovorimo na posljednje od triju pitanja kojima smo započeli ovu raspravu: kako su u antičkoj književnosti nestali fabularni epistolarni oblici?

Kronološka pozadina koju takvo objašnjenje zahtijeva dana je u prethodnom odlomku: fabularni su se oblici u antičkoj epistolografiji najjasnije očitovali u fikcionaliziranoj biografiji s kraja stare i početka nove ere. Poslije goleme razdoblja od četiriju stoljeća javljaju se, na izmaku antike, u Aristeneta, i epistolarni tekstovi upadnih novelističkih obilježja. Nedostatak relevantnog književnopovijesnog materijala iz razdoblja koje je proteklo između tih dviju književnih pojava, prije svega nedostatak pouzdanih podataka koji bi se neposredno ticali generičke tradicije, ne dopušta nam da tu mijenu shvatimo kao dio kontinuirana, pogotovu ne kao dio osviještena književnopovijesnog procesa. Uputnije je stoga reći da su fabularni oblici u antičkoj biografiji nestajali dvaput, drugi put definitivno; prvi je nestanak književnopovijesno ipak presudniji i valja mu posvetiti veću pažnju.

I površan pregled očuvanih epistolarnih zbirki otkrit će nam da su se fabularni epistolarni oblici *razvijali daleko od matice antičke epske tradicije*. Od svih potencijalno zanimljivih narativnih sadržaja fabularni su epistolarni oblici u rigoroznoj generičkoj distribuciji tema uspjeli za se izboriti tek biografske priče i to, uglavnom, one njihove dijelove koji su nužno izmicali drugim književnim vrstama. Novovjekovnu će čitaocu zacijelo najprije upasti u oči upravo ta monotematska orijentacija goleme većine tekstova koji su ovdje dotaknuti. Na primjer, poznavalac „Portugalskih pisama“, „Pamele“, „Patnji mladoga Werthera“ ili „Opasnih veza“ razložno će se zapitati zašto u fabularnom ogranku antičke epistolografije nikada nije ispričana nijedna ljubavna priča. Zašto, primjerice, nema ni putopisa u pismima, onakva kakav nam je poznat po Lichtenbergu, Goetheu, Wackenroderu ili Fontaneu?¹⁴

Odgovor na tu primjedbu, i na svaku drugu koja bi se ticala neiskorištene mogućnosti za tematsko diversificiranje priče u pismima, leži, vjerujem, u okolnostima njezina nastanka. Novovjekovni roman u pismima u biti se razvijao kao dobrodošla formalna inovacija već afirmirane književne vrste. Antička fabularna epistolografija, međutim, nikada nije uspjela stvoriti vlastitu generičku tradiciju koja bi nadrasla impuls da se ispriča „neznanstvena“ biografska priča, a strogost antičke poetičke tradicije nije dopuštala da se olako narušavaju sankcionirani odnosi između epskih vrsta. Dodatnu teškoću valja vidjeti u tome što se i u tako skučenom tematskom izboru nije uvijek mogao naći pogodan materijal za valjanu priču: banalna je istina da život ne nudi uvijek smislenost i zatvorenost koje su nužne za fabularno kazivanje. Pogotovu je teško očekivati da kazivač u prvom licu, koji naoko autobiografski svjedoči o vlastitu životu, odabere uvjerljiv početak i završetak priče.¹⁵

¹⁴ U cjelini antičke književnosti moglo bi se, doduše, pomišljati na Ovidijeva „Pisma s Ponta“, ali ona su doista posebna vrsta „putopisa“, koji se gotovo nikako ne može povezati s antičkom periegetičkom tradicijom.

¹⁵ Usp. str. 70.

Jedan od razloga za nestanak fikcionalizirane epistolarne biografije — dakle za „prvi“ nestanak fabularnih epistolarnih oblika u antici — pruža nam i pogled na *cjelinu antičkoga književnog stvaralaštva* u razdoblju u kojem su se epistolarne biografije najučestalije javljale. Argument je iznijet već u prethodnoj raspravi i ovdje ga valja samo ponoviti: nastali u vremenu potiskivanja „neznanstvene“ peripatetičke biografije, životopisi u pismima ovisili su o onom ostatku interesa koji „znanstvena“ biografija nije mogla zadovoljiti. Kad je, u vremenu Plutarhovu, biografija barem dijelom uspjela povratiti izgubljeno dvojstvo „znanstvenoga“ i „neznanstvenoga“ pristupa, epistolarne su biografije izgubile važan razlog svojega postojanja.

Negativan je efekt zacijelo imao i *sporan literarni status* epistolarnih biografija. I danas, nakon niza pedantnih filoloških analiza, nije potpuno jasno da li je u nekim zbirkama riječ o autentičnim, fingiranim ili fikcionalnim pismima. U cjelini antičke književne tradicije teško je zamislivo da se neka književna vrsta mogla konstituirati a da prethodno nije razjašnjena narav stvarnosti koja se u njoj opisuje i, kao posljedica toga, spoznajna vrijednost s kojom čitalac može računati. Ilustrativan primjer za to kakve posljedice mogu prosteći iz nerazlikovanja fikcionalnih, fingiranih i autentičnih zbirki predstavlja prikaz Kratetova života u Diogena Laertija, koji se u golemu dijelu, posredno ili neposredno, temelji na „podacima“ iz fikcionalnih „Kratetovih pisama“.¹⁶

Ta je nerazjašnjenost statusa epistolarnih biografija morala biti to kobnijom kad se zna da se u antičkim epistolarnim teorijama — bilo izrijekom bilo priloženim primjerima — *inzistira na neposrednoj svrhovitosti, dakle na neliterarnom statusu pisma*.¹⁷ Dobru ilustraciju za manjkavu svijest o fikcionalnoj epistolarnoj biografiji upravo u vremenu u kojem bi se očekivalo da je zapažena njezina posebnost, predstavljaju *Τύποι ἐπιστολικοί* nepoznata autora.¹⁸ U konfuznoj klasifikaciji na dvadeset jednu vrstu pisama razlučeni su neki oblici koje bi i u krajnje sofisticiranoj analizi bilo teško braniti kao posebne (npr. br. 3, 4, 6, i 9: „pismo–prigovor“, „pismo–ukor“, „pokudno pismo“, „pismo–prijekor“), ali nema ni spomena bilo kakvu pismu ili nizu pisama koja bi se bavila specifično *književnom* zbiljom.¹⁹ Nema

¹⁶ Usp. Diog. Laert., 6, 85-93; osobito anegdodu o trkačkom nadmetanju s mladićima (6, 92 = 20. „Kratetovo pismo“), preuzetu posredovanjem Favorinovim.

¹⁷ Osim kraja posljednje definicije citirane u 12. bilješci, usp. i opis svrhovitosti pisma u Grgura iz Nazijanua (Epist. ad Nicobulum, Hercher, o. c. str. 15): „Ἔστι δὲ μέτρον ἐπιστολῶν ἡ χρῆσις, καὶ οὐτε μακρότερα γραπτέον, οὐδὲ μὴ πολλὰ τὰ πράγματα, οὐτε μικρολογητέον, ἔνθα πολλά.“

¹⁸ U rukopisima se autor ponekad naziva Demetrijem, što je dalo povoda da se nagađa kako je riječ o proširenoj verziji ekskurza o epistolarnim stilu iz Demetrijeva traktata „O stilu“ (cc. 223-235); zacijelo nije riječ o Demetriju Falerskom, kako stoji u nekim rukopisima. Danas prevladava mišljenje da autor toga djela nije identičan s autorom traktata „O stilu“; Sykutris ga, oslanjajući se na Brinkmannovu analizu, smješta u Egipat, u razdoblje od 2. st. pr. n. e. do 1. st. n. e. (usp. Sykutris, o. c., col. 190 i ondje navedenu literaturu).

¹⁹ Evo cjelovita popisa: 1) prijateljsko pismo, 2) pismo–preporuka, 3) pismo–prigovor, 4) pismo–ukor, 5) utješno pismo, 6) pokudno pismo, 7) pismo–opomena, 8) prijeteće pismo, 9) pi-

dakle sumnje u to da priče u pismima nisu pripadale u one književne oblike koje je antička znanost o književnosti smatrala legitimnima.

Uza sve što je spomenuto, vjerujem da glavnina razloga za nestanak fikcionalnih epistolarnih biografija leži u *specifičnosti epistolarne naracije*, koja je za antičku narativnu tradiciju predstavljala ozbiljan izazov. Rečeno je već kakvu novinu u antičkim pripovjednim vrstama predstavlja pripovjedač u prvom licu čije su spoznaje vremenski i prostorno ograničene. Teškoću ovladavanja takvom narativnom tehnikom dobro ilustriraju „Zgode Leukipe i Klitofonta” Ahileja Tacija. U njima pripovjedač, jedan od fikcionalnih likova, u početku priče izvješćuje samo o događajima kojima je mogao biti očevidac, da bi kasnije počeo autoritativno govoriti i o stanju svijesti drugih likova, i o zbivanjima koja sam nije mogao pratiti a nije mu ih ni bilo tko drugi priopćio. Takvo narušavanje iluzije o ograničenu pripovjedačevu uvidu epistolarna naracija, ukoliko želi biti iole uvjerljiva, ne smije dopustiti. Dodatnu poteškoću predstavljaju one priče u kojima više osoba naizmjenice istupa u ulozu epistolarnog subjekta i adresata. Takva priča, komponirana kao izmjena poruka, neminovno se pripovijeda najmanje s dvaju motrišta, a pripovjedači, koji preuzimaju priču od svojega prethodnika, moraju voditi računa o tome da ne pričaju ni premalo ni previše. U antičkoj je književnoj praksi već i jednostavna epistolarna naracija, oblikovana kao obraćanje jednoga epistolarnog subjekta većem broju adresata, predstavljala značajnu poteškoću. Kompliciranija narativna strategija, o kakvoj je netom prije bilo riječi, očitovala se npr. u „Hipokratovim pismima” i pokazala se pretjerano teškim zadatkom: čak i kad isključimo eventualne interpolacije, teško je poreći da je jezgra zbirke najvećim dijelom ispričana vrlo nevjesto. Simptomatično je, uostalom, da je tehnički najkorektnija epistolarna priča iz antike, „Hionova pisma”, ispričana iz perspektive jednoga jedinoga epistolarnog subjekta.

Važan formalni problem predstavlja i *potreba pripovjedačeva da stalno opravdava svoju funkciju*. Javljujući se kao epistolarni subjekt u uzastopnim, vremenski izoliranim jedinicama, pripovjedač na neki način mora održavati iluziju o nužnosti forme: ako priča ima oblik korespondencije, onda svako pismo koje tu priču pomiče naprijed mora imati neki uvjerljiv povod. Moguće je, na primjer, da to bude netom prispjeli odgovor. U tom ga slučaju valja ili navesti u cijelosti (a to, vidjeli smo, vodi u pripovijedanje iz dviju ili više perspektiva) ili ga u vlastitu pismu valja prepričati. Epistolarni subjekt može, dakako, navesti i druge pobude za pisanje (neki nenadani doživljaj, vijest koja se tiče adresata, molba adresatu za posredovanje itd.), ali princip uvijek ostaje isti: ako se priča započne kao priča u pismima, potrebno je stalno dokazivati zašto se mora pripovijedati upravo tako.

mo-prijekor, 10) pohvalno pismo, 11) savjetodavno pismo, 12) pismo-molba, 13) upitno pismo, 14) pismo-odgovor, 15) alegorijsko pismo, 16) pismo-objašnjenje, 17) optužbeno pismo, 18) obrambeno pismo, 19) pismo-čestitka, 20) ironičko pismo, 21) zahvalno pismo.

PRIJEVOD

KRATETOVA PISMA

(biografsko-doksografsko kazivanje nefabularnog tipa)

„Kratetova pisma” naziv je zbirke od 36 pisama u kojima se kao isključivi epistolarni subjekt javlja poznati kinički filozof. Povijesni Kratet (cca 365–285 pr.n.e.) bio je sin Tebanca Askonde. U Ateni je isprva slušao Brizona, filozofa megarske škole, a potom je odlučno pristao uz učenje Diogena iz Sinope. Prema vijestima iz antike i svoju ženu Hiparhiju i njezina brata Metrokla učinio je oduševljenim kinicima.

Zbirka zacijelo nije autentična, iako se između ostalih i Diogen Laertije u svojem prikazu filozofova života obilno služio „podacima” iz nje. Nastala je vjerojatno na izmaku stare i početkom nove ere. Kiničke je provenijencije, više ili manje autentične, golem dio ideološke građe pisama. Na razini izraza kinička se obojenost najlakše uočava u uzastopnom isticanju ključnih naziva „čvrstine” i „suzdržanosti” (καρτερία, ἐγκράτεια).

Pisma su izvrstan primjer biografske naracije u kojoj je doksografski interes dominantan. Epistolarni subjekt izlaže gotovo isključivo svoju filozofsku doktrinu. Zbivanja u pismima gotovo i nema, pogotovu ne takvih koja bi se mogla dovesti u uzročnu vezu s nekim prethodnim ili budućim zbivanjem. Uz nedostatak kronoloških naznaka i objašnjenja o uzročnoj povezanosti događaja, ovom kazivanju o Kratetovu životu nedostaje još jedan bitan element fabularnosti: zatvorenost prema onomu što prethodi naraciji i onomu što se eventualno poslije zbiva. Na tren bi se moglo pomisliti da pričanje razložno počinje takvim krupnim, prekretnim događajem kao što je Diogenova smrt (usp. 1. pismo), ali se nedugo potom pokazuje da je Diogen još živ (usp. 8. pismo), i njegova se smrt više nigdje ne spominje; pismo Dinomahu, kojim zbirka završava, tek je jedna od varijacija popularne kiničke upute o prikupljanju sredstava i ni po čemu ne omeđuje kazivanje prema budućnosti. Koliko je doksografski interes preči bilo od kakve, pa i elementarne kronološke organizacije kazivanja, dobro ilustrira grupa pisama upućenih Hiparhiji (28–33. pisma), u kojima se isti narativni sadržaj ponavlja u različitim pismima, očito zato da se ideološki važna mjesta što bolje istaknu.

S obzirom na ovakvu potpunu odsutnost fabule, „Kratetova pisma” uvrštena su u ovaj izbor kao negativna paradigma; ona pokazuju onaj segment tradicije koji je objektivno stajao na putu razvoju fabularnih epistolarnih oblika.